

Arnošt Novák: Tmavozelený svet: Radikálne ekologické aktivity v Českej republike po roku 1989

Praha: SLON, 2017, 347 s. ISBN 978-80-7419-254-8

Kniha *Arnošta Nováka Tmavozelený svet: Radikálne ekologické aktivity v Českej republike po roku 1989* mapuje vývoj ekologického aktivizmu ešte z obdobia pred zmenou režimu. V českom (a slovenskom) prostredí ide o prelomovú publikáciu, ktorá prináša nielen nové teoretické prístupy, ale sa aj kriticky vymedzuje voči doterajším výskumom mimovládneho sektora. Svojou zrozumiteľnosťou môže byť prístupná i širšej verejnosti a svojím aktivistickým zameraním by sa mala stať odrazovým mostíkom pre rámcové diskusie českého (a slovenského) ekologického hnutia. Ak sa dá knihe niečo vytknúť, tak je to problematické použitie pojmu hegemonia a nekoherentnosť vo vnímaní autonómnosti subjektu a zvláštna forma sebaorientácie.

Text je členený do ôsmich kapitol a priam učebnicovo prepája teoretickú časť s empirickou. Autor čitateľom vysvetľuje základné ekologické perspektívy, základy teórie sociálnych hnutí, históriu praktických ekologických prístupov a napokon typy priamej akcie. Ústredným motívom knihy je potom problematika inštitucionalizácie a deradikalizácie ekologického hnutia. K nej sa neustále vracia a porovnáva v tomto ohľade české prostredie s britským, aby ukázal, akú odlišnú trajektóriu vývoja mohlo to české prostredie mať, keby nemalo niektoré faktory, ktoré napokon prispeli k umierneniu hlavných ekologických organizácií.

Autorovým cieľom je zamerať sa vo svojom výskume nielen na formálne organizácie, ako to urobili autori pred ním, ale aj na neformálne časti ekologického hnutia (14) a poukázať na dynamiku vzťahov medzi radikálnou a neradikálnou časťou hnutia. (17) Venuje sa tiež politickej imaginácii ekologických aktivistov od roku 1989. Kľúčovými udalosťami sú pre neho tie, ktoré vytvárali veľké rozprávanie, hnutia, blokády v Libkovicích, Temelíne, na Šumave, street parties a protesty proti Medzinárodnému menovému fondu a Svetovej banke, volebné víťazstvo Václava Klauza a zaradenie ekologických organizácií na zoznam extrémistických organizácií Ministerstvom vnútra ČR v roku 1995. (165-166)

Akademická pozícia autora vychádza z tradície zaujatého, angažovaného výskumu, ktorý odmieta možnosť nezaujatosti a objektivity a svoj „objekt“ výskumu skúma zvnútra ako jeho súčasť. (15) V istom momente autor píše o vlastnom vyhorení spôsobenom prílišným aktivizmom. (26) Kriticky sa vymedzuje voči teórii mobilizácie zdrojov a teórii politických príležitostí, ako aj voči teórii nových sociálnych hnutí. To neznamená, že by tieto teórie boli celkom nezmyselné, len nie sú schopné poňať širšie a hlbšie procesy, ku ktorým v nich dochádza. Autor preto využíva radikálny model sociálnych hnutí

a vychádza z aktivistických biografíí členov hnutia. Tento model A. Novákovi umožňuje odlišiť radikálne organizácie od umiernených a „opraviť“ do veľkej miery zmysluplnú, ale nedostatočnú kategorizáciu prítomnú v českom prostredí.

Základným teoretickým odlišením je politika požiadavky od politiky konania. Kým teórie mobilizácie zdrojov pozitívne prekonávajú dovtedajšie prístupy negatívne vymedzené voči politike praktizovanej masou namiesto jej reprezentácie (107), pre tieto teórie je typický problematický predpoklad racionálneho aktéra. Masy majú svoje zrejme záujmy, ktoré sa v sociálnych hnutiach snažia presadiť. Úspech sa vysvetľuje schopnosťou mobilizovať zdroje – masovú členskú základňu a jej voľný čas, peniaze, materiálne vybavenie, politické kontakty či organizačné schopnosti. Racionalitu predpokladá aj teória politických príležitostí, ktorá však formu sociálneho hnutia vysvetľuje otvorenosťou politických inštitúcií voči samotnému hnutiu. Represia (uzavretosť) vedie k nekonvenčnosti a radikalite, naopak, otvorenosť k umiernenosti, inštitucionalizácii a profesionalizácii.

Problémom je, že ľudia nie sú racionálne bytosti, ale do hnutí sa môžu zapájať kvôli svojej identite, ako na to poukazuje teória nových sociálnych hnutí. Nemusia maximalizovať svoje zisky, ale môžu sa usilovať o konanie podľa vlastného svedomia. Kľúčové odlišnosti prináša teória radikálnych sociálnych hnutí hneď na niekoľkých úrovniach: Základné rozlíšenie sa týka odmietnutia niečo od spoločnosti či existujúceho systému požadovať, naopak, cieľom je určitým spôsobom konať. Samotná požiadavka totiž udržuje vládnuce štruktúry tým, že sú touto požiadavkou legitimizované. Politika konania predpokladá, že „požiadavku“ alebo slobodu treba neustále uplatňovať a praktizovať. (139) V Čechách k tomu do istej miery došlo počas Street parties pri protestoch proti Svetovej obchodnej organizácii v roku 1998. Medzi ďalšie odlišnosti patrí nehierarchická vnútorná štruktúra oproti hierarchii napríklad v umiernených mimovládach (289), ale aj na počiatku ekologického hnutia v 90. rokoch, keď rozhodnutia vychádzali napríklad z rady starších v *Hnutí Duha*. Kľúčovým prvkom potom je radikálna agenda oproti systém udržujúcej reformnej agende.

Práve tu najlepšie vidno posun k deradikalizácii. Tento vývoj dobre ilustruje príklad Hnutí Duha, ktoré bolo ešte v roku 1991 presvedčené o nutnosti zásadnej a celkovej zmeny spoločnosti a neverilo v schopnosť politických strán túto zmenu vykonať, v roku 1997 ešte písalo o tom, že priemyselná civilizácia nie je udržateľná, aby v roku 1998 už písalo o celi prospieť uzdraveniu prírody a v roku 1999 už sú cieľom účinné a realistické opatrenia. (209-310) Práve v roku 1998 *Duha* upustila od blokády Temelína a posunula svoju aktivitu smerom k lobovaniu. V *Duhe* vykryštalizovali v 90. rokoch dva prúdy – ochrana prírody čo najmenej dotknutej človekom a prepájanie sociálnych a

ekologických aspektov. Menej radikálnou organizáciou sú *Děti Země* a úplne deradikalizovanou, kde sa spoločenský poriadok vôbec nespochybuje, je *Arnika*, ktorá sa oddelila od Děti Země.

Priama akcia je ďalším kľúčovým prvkom odlišnosti medzi radikálnymi a umiernenými organizáciami. České organizácie boli silno ovplyvnené zaradením na zoznam teroristických organizácií v roku 1995. Napriek krátkej perióde v novembri 1989, keď sa priama akcia stala typickou formou nátlaku a demokracia bola žitá (nielen) na námestiach, sa české ekologické organizácie rozhodli sebadisciplinárne prispôbiť českej spoločnosti netolerantnej voči tomuto typu aktivizmu.

Autor rozlišuje dva typy priamej akcie - liberálnu, teda reformistickú, kde patrí aj občianska neposlušnosť, a anarchistickú, teda revolučnú, kde patrí aj politický odboj. Liberálna priama akcia je vnímaná inštrumentálne, ako posledná možnosť, keď zlyhajú všetky dostupné prostriedky, je to forma nátlaku, ktorá je závislá od sprostredkovateľa - médií - (291) a jej základom je rešpekt voči vládnucejmu systému a jeho zákonom a je striktné nenásilná. Naproti tomu anarchistická priama akcia predpokladá nesúhlas so základnými hodnotami či absolútne nedostatočné napĺňanie týchto hodnôt. Je preferovaným spôsobom aktivizmu a nie poslednou možnosťou. Je prejavom súladu ideálu žitia s praxou tohto žitia a jej cieľom je vzdelávať ľudí tým, že svoju slobodu začnú uplatňovať. Zároveň je príkladom, že skutočná sloboda sa naozaj aj dá žiť.

Úspešnosť dlhodobých blokáde potom autor vysvetľuje práve tým, že priama akcia nie je poslednou možnosťou, ale je cieľom sama osebe a ľudia v jej rámci žijú slobodu. Až takáto forma dokáže prilákať dostatočné množstvo odhodlaných aktivistov. (201) V prípade vo svojej podstate niekoľkoročnej blokády Libkovic jednoducho podľa A. Nováka chýbali ľudia. Ak by sa z obsadených domov stali miesta žitia a nielen miesta na obsadenie, celá blokáda sa mohla skončiť inak. Na posilnenie tohto tvrdenia však, zdá sa mi, chýbajú dáta a podporiť sa dá iba opačným príkladom z Británie.

Súčasťou priamej akcie môže byť aj symbolicko-expressívne násilie. (297) A. Novák vysvetľuje, prečo je legitímne. Jeho cieľom je symbolicky útočiť na kapitalizmus rozbíjaním výkladov bánk, prípadne ukázať, že bojovať proti neonacizmu sa dá aj vlastnou silou. Cieľom však nie je zabíjať neonacistov či naozaj zvrhnúť kapitalizmus rozbíjaním skla. Nejde o „skutočné“, tzv. prakticko-inštrumentálne násilie. V knihe je však spomenutá kritika, že toto symbolické násilie môže romantizovať maskulínnu predstavu aktivistu/militanta a štiepiť hnutie a, čo je dôležitejšie, dáva vládnucej triede možnosť rozdeľovať hnutie jeho kriminalizáciou. Riešením je diverzita taktík, v rámci ktorých umiernenější časť hnutia akceptuje existenciu radikálov ako potrebných pre presadzovanie v zásade podobných cieľov. V tejto časti A. Novák kladie

kľúčovú otázku, do akej miery hnutie dokáže vzdorovať deliacim snahám usilujúcim sa o presadenie vnímania symbolicko-expresívneho násillia ako kriminálneho činu. Kým radikáli môžu odmietnuť nenásillie ako kontrarevolučné, umiernení môžu odmietnuť radikálov ako kriminálnikov, čo sa do istej miery stalo po násillných protestoch v roku 1998, od ktorých sa *Greenpeace*, Děti Země aj Hnutí Duha dištancovali, napriek tomu, že ich členovia sa akcie zúčastnili. (234)

Akademicky hodnotným je prínos do českej debaty. Kritizuje do istej miery prelomovú empirickú analýzu O. Císařa za nedostatočnosť jeho typológie. Po prvé, radikálny aktivizmus nie je homogénny, ale v prípade českého anarchizmu mal rozpor medzi *Anarchistami* (s veľkým A), pre ktorých je zásadná ich Anarchistická identita a anarchistami (s malým a), ktorí nemajú problém sa združovať s príbuznými neanarchistickými skupinami (270, 245), dopad na vzdáľovanie sa radikálnej a uminenej časti environmentálneho hnutia. Snaha o čo najväčšiu ideologickú čistotu mala za následok posilnenie umiernenosti ekologických organizácií a separáciu *Anarchistov*. V Británii to bolo presne naopak. Miešanie týchto dvoch prúdov viedlo k radikalizácii celého hnutia. (249)

Po druhé, profesionálne mimovládky nedokážu nahradiť sociálne hnutia, pretože tieto prinášajú odlišné témy, ako aj odlišný spôsob sebaorganizácie.

Kľúčovou (tretou) kritikou je už uvedená diskusia o požiadavkách a úspechoch. Problémom je jednoznačné priradenie radikálov do kontrakultúry neschopnej nájsť širšiu rezonanciu v spoločnosti. Britský príklad ukazuje pravý opak.

Po štvrté, to isté platí o tvrdení, že radikáli nespupracujú s umiernenými. Niekedy to platí a niekedy nie. To, čo treba skúmať a teoretizovať, sú príčiny spolupráce alebo jej absencie.

Ďalším problémom je vysvetlenie miery radikality, ktorá nezávisí len od spôsobu financovania ale aj od roly jednotlivcov, ako A. Novák cituje Jehličku. V prípade environmentálneho hnutia Jakuba Patočku v Hnutí Duha v 90. rokoch a Petra Wolmutha v anarchisticom hnutí. Kým Patočka viedol celé hnutie k zastaveniu spolupráce s anarchistami a k umiernenosti hnutia (202, 215), Wolmuth viedol anarchistov k ideologickej očiste od príliš prosystémových ekologov. A. Novák kritizuje aj Fagana a Jehličku, Sarra a Podobu za to, že nereflektujú vplyv anarchistického hnutia a punku na environmentálne hnutie po novembri 1989 a vystačia si s demokratizáciou, otvorenosťou politických štruktúr a skúsenosťou s protestmi počas Nežnej revolúcie. Táto nová kontrakultúra vytvárala priestor pre vznik radikálneho ekologického aktivizmu a ten bol iný než umiernený aktivizmus, ktorý sa napokon presadil.

A. Novák však v mnohom na svojich predchodcov aj nadväzuje. V prvom rade uznáva, že závislosť od donorov viedla postupne k umiernenému

profesionálnemu aktivizmu. (261) Tí sem exportovali praktiky práve konsolidovaného liberálneho environmentalizmu a podporou ekologických organizácií tak podporovali i rozvoj demokracie a liberálnej občianskej spoločnosti (teda jej neradikálnej časti). Podporovaná bola organizačná kultúra, fundraisingové techniky, manažérske rozhodovanie, posilňovanie spolupráce NGOs so štátnym sektorom, ekologické poradenstvo pre verejnosť či zber dát a klasické ochránárske projekty. (192) Umiernenosť a profesionalizácia boli posilnené snahou vymaniť sa z vnímania environmentalistov ako extrémistov a tiež snahou zapáčiť sa liberálnemu prostrediu po podpore liberálov proti zaradeniu na uvedený zoznam teroristických organizácií. Súčasťou bola aj ešte z komunizmu typická apolitická snaha argumentovať vedecky, naopak, priama akcia je vyjadrením presvedčenia, že boj za sociálne spravodlivejšiu a ekologickjšiu spoločnosť nemožno prenechať odborníkom, pretože je to výsostne politická otázka. (236) Odborná, technická debata totiž nie je viac predmetom demokratickej celospoločenskej diskusie, ale sa stáva otázkou expertného posudzovania a vzdáva sa laickej verejnosti. (311) Dopadom presadenia sa transakčného aktivizmu bola absencia diskusie o iných možných podobách aktivizmu. (267) Prijímanie zamestnancov bolo ďalším faktorom deradikalizácie. Práca sa viac stávala zamestnaním a menej aktivizmom. Dobrovoľníci boli používaní na najmenej zaujímavé práce. Práve nemožnosť reálne sa zapojiť inak ako posielením finančných príspevkov viedla napokon k posunu k radikalizmu v posledných rokoch a ku klimatickým kempom. (275) Navyše pre samotných dobrovoľníkov sa v dobe neoliberalného kapitalizmu, kedy sa z človeka stáva podnikateľ so sebou samým, z aktivizmu môže viac stávať položka v CV než akési dobrovoľníctvo z presvedčenia. Klimatické kempy sa napokon rozšírili ako pokračovatelia priamych akcií antiglobalizačného hnutia, antidiaľničného britského hnutia a street parties. (97)

Najdôležitejším prínosom knihy zo samotného aktivistického hľadiska je zdôrazňovanie významu emocionality. Priame akcie vytvárajú silné emocionálne zážitky, priateľstvá a najmä kolektívnu identitu. Práve v tomto ohľade sa najviac mýlia teórie založené na predpoklade racionálne konajúceho aktéra. Zima, teplo, bolesť, radosť, zlosť, vôňa, smrad, varenie, jedenie sú všetko prvky identity, ktoré v mnohom prekonávajú racionálne predstavy. (250) Upustenie od priamych akcií viedlo k absencii takýchto utužovačov alternatívnych identít prítomných počas blokád v 90. rokoch (285-288) a takisto prispelo k profesionalizácii a deradikalizácii hnutia, roztočilo špirálu umiernenosti. (288) Hnutie totiž nie je iba súčet neformálnych organizácií a bez utužujúcich emócií sa nezaobíde. (253)

Emocionalita je potom dôležitá aj ako protiklad nielen k profesionálnej racionalite, ale aj k expertnej racionalite. Autor cituje leták, ktorý v prvom rade emočne vplýval na účastníkov street party a používal metaforu trojhlavého

draka (kapitál, byrokracia, polícia). Tu mohol diskusiu posunúť k otázke, akým spôsobom diskurzívne intervenovať a spojiť ju so súčasným problémom fake news. Zistenie, že politika je o emóciách, je svojím spôsobom banálne (hoci doteraz marginalizované a preto dôležité), ale znamená to, že najzmyslupnejšie je celkom opustiť pôdu racionality? Je jednoduché zareagovať argumentom o diverzite taktík na teréne racionálno-iracionálnej diskusie medzi byrokraciou, expertízou, reklamou, strachom a mnohými ďalšími faktormi. Ťažšie je sa teoreticky vyrovnáť s tvrdením, že politické konflikty vyhrávajú emócie. Potom je predsa diverzita celkom zbytočná.

Zaujímavým problémom recenzovanej publikácie je jej eurocentrismus. Hoci autor na viacerých miestach tvrdí, že kontext je v ČR iný ako britský (103), alebo že britské environmentalistické hnutie (tretej vlny) mu nie je normou pre hodnotenie českého hnutia (255), ale sociologickým ideálnym typom (317), alebo vysvetľuje sebaorientizáciu českého environmentálneho hnutia (191), problematická je samotná komparácia takmer výlučne so západnou scénou (12) a tiež normatívne vyzdvihovanie výlučne západnej skúsenosti. (217, 223) Akokoľvek je toto porovnanie aj užitočné, pre ukázanie, že česká cesta mohla byť odlišná, je otázkou, prečo autor neporovnával situáciu nielen so spoločnosťami s podobnými charakteristikami, ale ešte omnoho viac, prečo sa nezameral na (environmentálne) sociálne hnutia na globálnom Juhu. Tie nám predsa ukazujú, ako konať v situácii „nedostatku“ približujúceho sa spravodlivému rozdeleniu planetárnych zdrojov (aj keď tu treba byť opatrný a zopakovať slová Jakuba Patočku, podľa ktorého na rozdiel od Británie „tu nebol dostatočný počet mladých ľudí dotlačených na okraj tejto spoločnosti, ktorí by boli na podpore“ (324), na druhej strane britská podpora asi bude odlišná od chudoby (a aj strednej triedy) v krajinách globálneho Juhu). Určite sa anarchističtí mohli premiešať s environmentalistami, ako sa to stalo v Británii, ale mohli sa tiež zmiešať so sociálne vylúčenými a spolu s nimi požadovať ekologickú a sociálnu spravodlivosť. Prečo toto nebola norma, voči ktorej by sa autor české hnutie nesnažil hodnotiť, ale predsa by tak implicitne pravidelne konal? Isto budú príčiny do veľkej miery štrukturálne.

Posledná kritika inak skvelej publikácie sa týka použitia pojmu hegemonie. A. Novák vychádza z Daya a kritizuje snahu Laclaua a Mouffeho demokratizovať hegemoniu, čím sa údajne naďalej orientujú na štát a ostávajú tak uväznení v logike hegemonie. Problémom je, že opomínajú, či podceňujú „konflikty, ktoré vedome túto logiku [hegemonie] odmietajú“. (129) Najnovšie sociálne hnutia údajne sponchybujú samotnú logiku hegemonie a ich cieľom sú formy organizácie bez hierarchie, dominancie a útlaku – decentralizovaná, nehierarchická, konsenzuálna demokracia. (Ibid.)

Podľa môjho názoru tu ide o základné nepochopenie pojmu hegemonia, ktorá pre Laclaua a Mouffeho predstavuje absenciu totality, prázdne miesto

zapĺňané buď dominantnými aktérmi, ktorí sa môžu prehlásiť za hegemónov, alebo demokratickým súperením v rámci demokratickej hegemónie, o ktorú sa Laclau a Mouffe usilujú. Predstava možnosti opustenia hegemónie sa rovná predstave možnosti opustiť diskurz či v širšom zmysle slova spoločnosť. Rovnako, ako je nemožné byť v Archimedovom bode nad diskurzom a byť objektívnym pozorovateľom, ako autor správne tvrdí, tak nie je možné ani byť mimo spoločnosti, byť plne suverénnym subjektom, teda mimo boja o hegemóniu. To neznamená, že cieľom je dominovať iným, naopak, ciele A. Nováka či Daya, Laclaua a Mouffeho sú prakticky totožné. Rozdiel medzi nimi je v tom, že pre druhých menovaných by prefiguratívna politika žitia slobody v srdci a zdanlivo predsa mimo spoločnosti nikdy neznamenala opustenie tejto spoločnosti či už kvôli spoločnej národnosti a ak opustíme túto úroveň, tak kvôli spoločnej prírode a ak aj túto, tak kvôli samotnému vymedzeniu sa jedných voči druhým. Rovnako ako sa diskurz dá opisovať výlučne zvnútra jeho samého, tak aj snaha opustiť diskurz (spoločnosť) je nemožná a jediné, čo sa dá robiť, je meniť túto spoločnosť napríklad implicitne zásadne odlišným spôsobom života. Preto je zmysluplné považovať priamu akciu za edukatívnu a exemplárnu, nehovoriť o nej ako existujúcej mimo logiky hegemónie (teda mimo logiky spoločnosti).

Tento argument sa potom prelieva do diskusie o možnosti organizácie bez hierarchie, dominancie a útlaku. Takáto organizácia môže byť nanajvýš ak regulatívnym ideálom, ale (nielen) postštrukturalistické analýzy moci a komunitné experimenty zo 60. rokov minulého storočia nám ukazujú, že medziľudské vzťahy neexistujú bez mocenských vzťahov a boj proti útlaku je jednoducho nikdy nekončiaci.

Knihá Arnošta Nováka je historickým návodom na to, ako sa usilovať a čomu sa vyhnúť pri takomto boji. Ukazuje hrozbu deradikalizácie a čo treba robiť pre udržanie radikálnosti. V tomto ohľade je skutočne exemplárnym príkladom angažovaného výskumu.

Tomáš Profant
Ústav mezinárodných vzťahů, Praha, ČR
Ústav európskych štúdií a mezinárodných vzťahov UK, Bratislava